

**Bibliofili mureșeni de odinioară.
Iustin Handrea și colecția sa de carte românească veche**

Dr. MONICA AVRAM
Biblioteca Județeană Mureș
Dr. FLORIN BOGDAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
ELENA MIHU
Târgu Mureș

Abstract

*Old Time Mureș Bibliophiles.
Iustin Handrea and his Collection of Old Romanian Books*

Not long before his death, in 1973, Iustin Handrea, the well-known collector from Maiorești, offered the Orthodox Protopope of Târgu Mureș, David Lazăr, the last old Romanian books that were part of his collection, receiving in return a rather important amount of money. Aware of their value, David Lazăr entrusted them to Miss Elena Mihu, working at Oficiul de Patrimoniu Mureș. The last known information about them comes from the 70s, when they were handed to the Mureș County Library.

An inventory carried out in 2012 led to the discovery of 2 boxes containing 23 old Romanian books which were identified as coming from the Handrea collection.

After 4 decades, the 23 books were reintroduced into the scientific circuit, being donated to the Reghin Ethnographic Museum in order to recreate the Handrea collection which can be found there. In fact, these 23 books are the only objects that are sure to come from that collection.

Keywords: *Iustin Handrea, Old Romanian books, David Lazăr, Biblioteca Județeană Mureș, Muzeul Etnografic Reghin*

Începutul de secol XXI ne aduce extrem de rar în fața unor descoperiri ale unor obiecte de patrimoniu necunoscute sau pierdute de-a lungul timpului, cu atât mai puțin în cazul unor obiecte râvnite de către

mulți colecționari particulari. Materialul nostru încearcă să ofere o întregire a informațiilor referitoare la cea mai mare colecție particulară care a existat în spațiul mureșean, cea a lui Iustin Handrea.

Acum 40 de ani, în jurul anului 1973, nu cu mult timp înainte morții sale, cunoscutul colecționar mureșean Iustin Handrea, originar din localitatea Maiorești, de pe valea Mureșului Superior, îi oferea protopopului ortodox al Țirgu Mureșului, David Lazăr, ultimele cărți românești vechi care făceau parte din colecția sa.¹ De menționat este faptul că, în schimbul acestor cărți, Iustin Handrea a primit, la vremea respectivă, o sumă destul de mare de bani.

Povestea cărților este cel puțin interesantă din acest moment, în care ele au ajuns în posesia lui David Lazăr; conștient de valoarea istorică și financiară a cărților, protopopul Lazăr le-a oferit spre păstrare doamnei Elena Mișu, care activa la vremea respectivă în cadrul Oficiului de Patrimoniu Mureș. Ultima informație cunoscută, din perioada anilor '70, despre aceste piese de patrimoniu era aceea a predării lor de către doamna Elena Mișu în custodia Bibliotecii Județene Mureș. În urma unui inventar demarat de către dr. Monica Avram, directoarea Bibliotecii Județene Mureș, în anul 2012, au fost descoperite, în două cutii, un număr de 23 de cărți românești vechi identificate de către Elena Mișu ca fiind cele din Colecția Handrea, respectiv: *Octoih* (Țârgoviște, 1712), *Triod* (București, 1726), *Molitvenic* (București, 1729), *Octoih* (București, 1731), *Liturghie* (București, 1741), *Molitvenic* (Iași, 1749), *Catavasier* (Râmnic, 1750), *Liturghii* (Blaj, 1756), *Catavasier* (Blaj, 1762), *Octoih* (Râmnic, 1763), *Orologhion* (Blaj, 1766), *Psaltire* (Blaj, 1766), *Catavasier* (Blaj, 1769), *Acatist* (Blaj, 1774), *Catavasier* (Blaj, 1777), *Catavasier* (Blaj, 1777), *Psaltire* (Blaj, 1780), *Molitvenic* (Blaj, 1784), *Ceaslov* (Sibiu, 1805),

¹ Așa cum reiese și din corespondența purtată de către Iustin Handrea cu diferite personalități, acesta vânduse deja, la momentul respectiv, cea mai mare parte a cărților românești vechi din colecția personală prin intermediul anticariatelor. Aurelia Diaconescu, *Iustin Handrea. Omul faptei bune*, Țirgu Mureș, 2013.

Polustav (Blaj, 1808), Ioan Bob, *Forma clerului și a păstorului bun* (Blaj, 1809), *Catehism* (Blaj, 1815).

După patru decenii, cele 23 de piese patrimoniale sunt reintroduse în circuitul științific; în urma bunăvoinței doamnei Elena Mișu și a dr. Monica Avram, ele au fost donate Muzeului Etnografic Reghin pentru a reîntregi Colecția Handrea aflată la acest muzeu, în fapt singurele obiecte cunoscute cu siguranță ca fiind provenite din acea colecție.²

În rândurile care urmează, vom încerca să facem o prezentare a celor 23 de exemplare de carte românească veche aflate acum pe inventarul muzeului reghinean, întregind, oarecum, nu doar Colecția Handrea, ci și colecția de obiecte de cult.

Cea mai veche tipăritură este *Octoiul*, tipărit la Târgoviște în anul 1712,³ un volum incomplet, care prezintă filele 55-352 și 357, 358, a cărui legătură lipsește; starea de conservare a volumului este slabă. Nu lipsesc însă informațiile documentare oferite de exemplarul nostru, dacă avem în vedere cele două însemnări redactate în limba română, cu caractere chirilice. Prima dintre însemnări se află la f. 114-116-118-120-122: „*Acest Octoi al Popii Petru din [...]*”^{*} Cea de-a doua însemnare, aflată la f. 230, este tot un însemn de proprietate al aceiași persoane: „*1712 a Popii Petru este.*” Reiese faptul că exemplarul *Octoiului* a fost cumpărat sau primit ca și donație de acest preot, Petru, chiar în anul tipăririi cărții; din păcate numele localității în care a poposit cartea nu a putut fi descifrat; în general, cărțile din Colecția Handrea provin din zona văii Mureșului Superior, satele Rușii-Munți, Maiorești, Văleni etc.

² În anul 1973, muzeul reghinean a achiziționat de la familia lui Iustin Handrea un număr de 209 obiecte, în schimbul sumei de 14.160 lei; pentru mai multe informații vezi și Florin Bogdan, *Colecțiile Iustin Handrea din Muzeul Etnografic Reghin*, în Aurelia Diaconescu, *op. cit.*, p. 88-96.

³ Nr. inv. 7189; Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche. 1508-1830*, București, vol. I-IV, 1903-1944, în continuare *BRV*, I, nr. 162, p. 484-485; *BRV*, IV, nr. 162, p. 223.

* Indescifrabil.

În anul 1726, la București, apărea, prin truda tipografului Stoica Iacovici,⁴ **Triodul**,⁵ carte de cult cu slujbe și cântece pentru Săptămâna Mare. Exemplarul din Colecția Handrea este unul fragmentar, care a păstrat filele 11-151 și coperta față, realizată din lemn îmbrăcat în piele; prezintă urmele unor încuieri. Starea de conservare a cărții este slabă. Din punct de vedere documentar, cele două însemnări, în fapt un ex-libris de proprietate și o altă însemnare de proprietate cu date, dovedesc prezența cărții pe valea Mureșului Superior la finalul secolului al XIX-lea. Pe fila 105 avem însemnarea: „*Halaș Iuan anu 1888*,” în timp ce pe fila 144 este scris: „*Halașiu Iuan*,” ambele însemnări sunt redactate cu litere latine.

Din teascurile aceleași tipografii a Mitropoliei din București și prin osteneala aceluiași tipograf, Stoica Iacovici, a ieșit **Molitvenicul** (1729).⁶ Exemplarul provenit din colecția lui Iustin Handrea nu mai păstrează foaia de titlu, ci doar filele 1-556, iar 557-560 sunt completate în manuscris cu litere latine. Deși desprinsă de blocul cărții, la fel ca unele file, legătura s-a păstrat, fiind vorba despre coperti din lemn îmbrăcat în piele; coperta față prezintă un chenar înflorat, cu un medalion indescifrabil în centru, sub care avem anul 1874 - probabil anul în care a fost refăcută legătura cărții - iar în colțuri găsim ornamente florale; coperta spate prezintă ca elemente decorative chenare florale, linii în zig-zag, iar pe mijloc are benzi verticale cu motive florale; cotorul lipsește.

Însemnările manuscrise prezente pe filele acestei cărți aduc informații despre achiziția cărții, dar și despre cei care au folosit-o, respectiv preoții din satul Săcalul de Munte (actualmente localitatea Săcalul de Pădure, jud. Mureș). Primele două însemnări, redactate cu litere chirilice, sunt de fapt mențiuni ale cumpărării cărții; prima însemnare este poziționată la f. 1-3-5:

⁴ Preot care a tipărit aproximativ 30 de cărți în tipografiile care au funcționat la București în intervalul 1715-1753. Pentru mai multe informații, vezi Eva Mârza (coordonator), **Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)**, Sibiu, 2008, p. 148-150.

⁵ Nr. inv. 7190; **BRV**, II, nr. 195, p. 33-34.

⁶ Nr. inv. 7191; **BRV**, II, nr. 199, p. 36.

„Această carte anume Molitvenic este al meu a lui Pop Alexandru. Anul 1832 1 ianuarie;” cea de-a doua însemnare se află la f. 7-9-11: „La anul 1873 o am cumpărat de la [...] Pop Alexandru [...] eu Ștefan Duma paroh [...]”. Cele două însemnări, completate de încă una - redactată tot cu litere chirilice - aflată la f. 239: „Acesta Molitvenic este a Popii [...]”, nu doar că ne vorbesc despre tranzacții de vânzare a cărții sau despre numele celor care o vindeau / cumpărau, ci și faptul că primul proprietar menționat, Pop Alexandru, a deținut cartea timp de 41 de ani.

În ceea ce îl privește pe cel de-al doilea preot, Ștefan Duma, el s-a semnat, utilizând alfabetul latin, pe f. 560: „Ștefan Duma paroh gr[eco] cath[olic] în Săcalu de Munte a[nul] 1873” și pe coperta spate: „Ștefanu Duma parochu gr[eco] cath[olic].” De notat și faptul că cele trei file completate în manuscris sunt redactate de către același Ștefan Duma, cele două însemnări și completarea fiind realizate cu aceeași caligrafie.

Cu o vastă activitate în tipografia Mitropoliei din București, Stoica Iacovici a tipărit, în anul 1731, și un **Octoih**.⁷ Carte de cult compusă din două părți, **Octoihul** s-a păstrat ca exemplar incomplet, păstrând paginile 15-463 din prima parte și 1-143 din partea a doua. Legătura cărții, executată probabil din lemn îmbrăcat în piele, s-a pierdut în timp, de altfel și starea de conservare este slabă, volumul prezentând urmele unui atac xilofag. Totuși, cartea este foarte prețioasă din punct de vedere documentar pentru că, înainte de a ajunge pe valea Mureșului Superior de unde presupunem că a colecționat-o Iustin Handrea, ea a circulat în zona Sibiului, și anume la Porumbacu de Sus, așa cum reiese și din însemnarea de pe pagina 371, datată în anul 1747: „Scri-am eu Andrei Loga ot Porumbacu de Sus leat 7255 [1747].”

Ultima carte din șirul celor care au fost imprimate de către tipograful Stoica Iacovici în tipografia de la București, de această dată fiind vorba despre tipografia „Școalei Văcăreștilor,” și ajunsă în colecțiile muzeului din Reghin este **Liturghia**, tipărită în anul 1741.⁸ Ne aflăm, din nou, în fața unui

⁷ Nr. inv. 7192; **BRV**, II, nr. 201, p. 41-42; **BRV**, IV, nr. 201, p. 235.

⁸ Nr. inv. 7194; **BRV**, II, nr. 220, p. 55.

exemplar incomplet, fiind păstrate paginile 52-210, iar din legătură mai avem coperta spate din lemn îmbrăcat în piele decorată cu chenare cu motive florale, în colțuri flori, iar în mijloc o scenă biblică indescifrabilă; prezintă urmele unor încuietori. Starea generală de conservare a volumului, cât s-a păstrat, este satisfăcătoare.

Din punct de vedere documentar, cartea este extrem de valoroasă prin prisma mărturiilor documentare provenite din însemnările de pe filele acesteia. Dintr-o primă notă, de la p. 117-118, aflăm date despre achiziția cărții pentru biserica din Vălenii de Mureș, cel mai probabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „*Această sfântă Lăturghie o am cumpărat Ichim Filip dimpreună cu fiul dumisale Iosim Macavei cu 7 zloți să le fie pomană la tot neamul dumilor sale la besărică Disnăeului [Vălenii de Mureș]. Iară cine ar muta din besărica Disnăeului să fie Anaștima și să fie afurisit de tri sute și 18 de sfinți părinți care au legat legile pravoslavnice.*” Notele se continuă cu un pomelnic redactat pe forzațul cărții: „*Erei Mihai, Ioană, Mărie, Mladena [...] Petra, Heștar și tot neamul lor răposat Dumitra, Negoe, sora Prie, Ana sora Stante și tot neamul lor. Vasilie, Opre-n Tatomir, sora Mărie și tot Erei Simeon, Nastasie, Costin, Simion, Toma, Ioan, Simion, Safta, Erei diacon Grigorie, Păștină, Simion, Macavei. Pomeană Ioan Trifon, Ioan, Petre, Mărie, Vasilie, morți. Stan, Gavril, Ioan, Indrei, Erei Ioan Ermonab.*” Pe interiorul copertii, donatorul acesteia a redactat, în anul 1806, și o listă cu obiecte de cult pe care le-a donat, de asemenea, bisericii din Vălenii de Mureș de-a lungul timpului: „*Aceasta însămnează Ichim Filip ce au lu[a]t dum[n]ealui la besărica Disnăeului: 1. Sfintele daruri, 2. Sfântul Antimis, 3. Sfânta cădelniță, 4. Sfânta cruce, 5. Sfântul patrabir, 6. Sfintele racovețe, 7. și această Lăturghie o am cumpărat de la părintele Gheorghie Handr[e]a din Huduc februarie 25 de zile leatul 1806. Ioan Maer paroh Huducului.*” Din această ultimă însemnare reiese că exemplarul *Liturghiei* (București, 1741) s-a aflat la parohia din Huduc [Maiorești], unde a poposit, foarte probabil, la scurt timp după imprimarea sa, apoi fiind achiziționat de către Ichim Filip pentru biserica din Vălenii. Toate însemnările au fost redactate cu caractere chirilice.

Cronologic, următoarea tipăritură este un exemplar al *Molitvenicului*, tipărit de Ieremia Marcovici⁹ la Iași, în anul 1749, în tipografia Mitropoliei.¹⁰ Avem de-a face încă o dată cu un exemplar fragmentar, care a păstrat paginile 215-550 și încă 3 file manuscrise, așezate la finalul volumului. Legătura cărții nu s-a mai păstrat. Starea de conservare a volumului este slabă, acesta prezentând file lipite una de cealaltă din cauza umidității în care a fost ținut la un moment dat. Cartea nu are nici un fel de note manuscrise.

În tipografia înființată la Râmnic la începutul secolului al XVIII-lea de către Antim Ivireanul s-a imprimat, la 1750, de către prolificul tipograf Mihai Atanasievici,¹¹ și ediția *Catavasierului*.¹² Exemplarul din Colecția Handrea este unul incomplet, păstrând filele 11-140, cu mențiunea că între filele 11-28 textul este în limba greacă, între 29-56 în limba slavonă, iar de la 57-140 în limba română. Din legătură s-a păstrat coperta față, decorată cu chenare din linii și o scenă biblică indescifrabilă în centru; prezintă și urme ale unor încuieri. Starea de conservare generală a volumului este satisfăcătoare. Din punct de vedere documentar, cartea prezintă două însemnări manuscrise cu rol de ex-libris sau însemne de proprietate redactate cu litere latine: „*Maria Precup*” (p. 79) și „*Ana Precup*” (p. 89); nu excludem posibilitatea ca persoanele care au deținut cartea să fi fost mamă și fiică, numele este comun pentru localitățile Maiorești și Morăreni.

Din teascurile imprimeriei de la Blaj, înființată în vederea înzestrării cu carte de cult a bisericilor greco-catolice din Transilvania a ieșit, în anul 1756, ediția *Liturghiilor*,¹³ carte răspândită și în parohiile de pe Valea Mureșului

⁹ Tipograf și gravor care a activat la Iași în perioada 1715-1749, Eva Mârza, *op. cit.*, p. 182.

¹⁰ Nr. inv. 7195; *BRV*, II, nr. 268, p. 109.

¹¹ Posibil fiu al tipografului Atanasie Popa și frate al tipografului Constantin Atanasievici. A avut doi fii, Constantin și Dimitrie Mihailovici, de asemenea tipografi și ei. A activat la Râmnic în perioada 1733-1750, vezi Eva Mârza, *op. cit.*, p. 31-32.

¹² Nr. inv. 7196; *BRV*, II, nr. 273, p. 112; *BRV*, IV, nr. 273, p. 244.

¹³ Nr. inv. 7197; *BRV*, II, nr. 300, p. 134.

Superior. Exemplarul achiziționat de Iustin Handrea din acea zonă este unul fragmentar, care a păstrat paginile 11-228, cu tot cu legătura din carton, cotorul fiind realizat din piele. Starea de conservare a volumului este satisfăcătoare; nu prezintă nici un fel de însemnări manuscrise.

Din aceeași tipografie provine și *Catavasierul*¹⁴ tipărit de Dimitrie Râmniceanul¹⁵ în anul 1762. Exemplarul, fragmentar, a păstrat paginile 115-537, fără legătură. Starea de conservare este satisfăcătoare, cartea nu prezintă nici o informație documentară care să provină din însemnări manuscrise.

O carte extrem de valoroasă este *Octoiul* tipărit la Râmnic în anul 1763¹⁶ de către Constantin Atanasievici;¹⁷ provenea dintr-o dinastie de tipografi care a marcat activitatea imprimeriei din Episcopia Râmnicului în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Exemplarul nostru, incomplet, a păstrat paginile 5-255 din prima parte a lucrării și paginile 1-116 din partea a doua; legătura s-a pierdut. Starea de conservare generală a volumului este satisfăcătoare. Cartea prezintă și câteva însemnări manuscrise, redactate cu litere chirilice, de o mare importanță pentru cultura ortodoxă din zona Văii Mureșului Superior. Între filele 5-13 găsim următoarea însemnare: „*Să să slujească din el oricare preot a sluji satului iară cine l-ar strămuta din sfânta beserică fără de știrea satului să fie afurisit de 318 de sfinți de la Nichie și l-a cumpărat de la diacu Achim din Veștem drept 8 vonași. 1766 iulie 16 zile scris-am Protopop Mihăilă în Idicel și eu am silit satu de l-au cumpărat.*” Pe lângă faptul că însemnarea ne oferă informații cu privire la achiziționarea cărții în anul 1766 din Veștem (jud. Sibiu), localitate aflată în zona de trecere dintre Transilvania și Oltenia, de unde venea cartea, informația cea mai importantă este menționarea protopopului Mihail din Idicel, una dintre rarele mențiuni

¹⁴ Nr. inv. 7198; *BRV*, IV, nr. 125, p. 77-79.

¹⁵ Tipograf originar din Râmnic [?], care a activat la Blaj în intervalul 1756-1762, vezi Eva Mârza, *op. cit.*, p. 91.

¹⁶ Nr. inv. 7199; *BRV*, II, nr. 334, p. 161.

¹⁷ Posibil fiu al tipografului Atanasie Popa și frate al tipografului Mihai Atanasievici. A activat la Râmnic în perioada 1746-1787, vezi Eva Mârza, *op. cit.*, p. 26-30.

despre acest personaj, cu atât mai mult cu cât însemnarea a fost redactată de el. Pe foaia albă dintre cele două părți ale cărții găsim o nouă însemnare manuscrisă: „*Această carte iaste [...] din Huduc [Maioresți] [...] cumpărată [...] Ioan a Hud[ucului]. Ucenicul întreabă pe dascălul său – Dascăle ce bine vei face ca să trăiesc pe lume? Dascălul răspunsă cu legea înțelepciunii și puie în oala înțelegerii și-l acoperi cu talajer înțelegerii și te[-a] hrăni D[u]mnezeu. Poșa Ioan Maer paroh [1]799.*” Din nou îl întâlnim pe același preot Ioan Maer care se semna în 1806 pe exemplarul *Liturghiei* (București, 1741), deci și *Octoiul* a poposit, probabil, ceva mai târziu la Văleni, în jurul anului 1799, după ce inițial a fost cumpărat pentru o altă parohie din zonă, poate chiar pentru cea din Idicel, unde își avea sediul protopopul Mihail în anul 1766.¹⁸

O ultimă tipăritură provenind din afara arcului carpatic este *Psaltirea* (Iași, 1766).¹⁹ Volumul, care face parte din Colecția Handrea, este incomplet, a păstrat paginile 55-68, 70-397, 400-418; legătura cărții s-a pierdut în timp, iar starea de conservare este satisfăcătoare. Prin prisma însemnărilor manuscrise prezente pe filele cărții, putem identifica prezența acesteia în satele românești de pe Valea Mureșului Superior în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Între paginile 88-94 se află următoarea însemnare, redactată cu litere chirilice: „*Această carte iaste a mea Grigore Șandru Paroh Also Rîpa și o am cumpărat pe un cuptoriu [?] în 23 decemvrie 1840. cine s-ar afla să o fure sau să o strămute să fie afurisit de mine și de Sfânta Troiță. 1840.*” Alte două însemnări sunt prezente pe filele cărții, la pagina 171: „*Hoc liberu,*” respectiv la pagina 368: „*Mai 20 1786;*” ambele însemnări sunt redactate cu litere latine, prima dintre ele fiind chiar în limba latină. Prin intermediul însemnării datate în preajma sărbătorii Crăciunului din anul 1840 aflăm numele preotului greco-catolic din Râpa de Jos (jud. Mureș), Grigore

¹⁸ Beatrice Dobozi îl amintește pe protopopul Mihail în conscripția din anul 1767, vezi Milandolina Beatrice Dobozi, *Biserica și școala românească pe Valea Mureșului Superior (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 138

¹⁹ Nr. inv. 7201; *BRV*, II, nr. 347, p. 171.

Șandru, care a cumpărat această carte chiar în preajma uneia dintre cele mai importante sărbători creștine, aceea a Nașterii lui Iisus Hristos.²⁰

În tipografia de la Blaj apărea, în anul 1766, **Orologhionul**.²¹ Cartea este în format mic, fiind răspândită în mediul greco-catolic din Transilvania; exemplarul aflat la muzeul reghinean este fragmentar, prezintă paginile 11-793, volumul a păstrat o parte a legăturii originale, pe lângă un cotor din piele păstrându-se și cele două scoarțe de lemn care, probabil, la un moment dat, au fost îmbrăcate în piele și ornamentate; se disting și urmele unor încuietori. Starea generală de conservare a volumului este satisfăcătoare. În cuprinsul cărții întâlnim o singură notă manuscrisă, la pagina 103, redactată cu litere chirilice: „*Grigore Precup*.” Este vorba despre un fost proprietar al cărții, numele Precup fiind des întâlnit în localitățile Maiorești și Morăreni de pe Valea Mureșului Superior, localități care de altfel se și învecinează; Iustin Handrea, proprietarul inițial al cărții la mijlocul secolului al XX-lea, era originar din Maiorești.

Catavasierele au fost unele dintre cele mai tipărite titluri de carte în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fapt ce reiese și din edițiile blăjene. După exemplarul aparținând ediției din 1762, în colecțiile muzeului reghinean a ajuns și un exemplar al ediției din 1769, ediția a doua de la Blaj, după cum este specificat și pe foaia de titlu a tipăriturii.²² Din păcate, exemplarul este incomplet, păstrând paginile 42-435, iar din legătură s-a mai păstrat doar coperta spate realizată din lemn îmbrăcat în piele, decorată cu motive florale; prezintă urmele unor încuietori. Din punctul de vedere al stării de conservare, aceasta este satisfăcătoare. Pe interiorul copertei se află și o însemnare manuscrisă redactată cu litere chirilice: „*Această carte ce să [...] s-au cumpărat de la [...] și este a lui Precup Simion [...] 1833.*” Nota oferă

²⁰ Aceste date vin în completarea informațiilor deja existente referitoare la viața religioasă din localitatea respectivă provenite prin intermediul însemnărilor de pe cărțile românești vechi existente la parohia din localitate, vezi și Florin Bogdan, **Carte și societate în județul Mureș**, Sibiu, 2010, p. 35-47.

²¹ Nr. inv. 7200; **BRV**, II, nr. 346, p. 170-171; **BRV**, IV, nr. 346, p. 251.

²² Nr. inv. 7205; **BRV**, II, nr. 364, p. 191; **BRV**, IV, nr. 364, p. 351.

numele unuia dintre posesorii cărții, probabil cel care a cumpărat-o în anul 1833, proprietarul putând fi identificat ca locuitor al unuia dintre cele două sate, Maiorești și Morăreni, unde numele Precup este des întâlnit.

Tot din oficina tipografică blăjeană provine și *Acatistul* (Blaj, 1774).²³ Ca și în cazurile precedente, este vorba despre un exemplar incomplet, care a păstrat paginile 63-460, cu mențiunea că din paginile 63-72 s-a păstrat doar partea superioară. Legătura cărții lipsește, iar starea de conservare este slabă. Nu prezintă însemnări manuscrise.

Revenind la *Catavasierele* tipărite la Blaj, în Colecția Handrea se regăsesc și două exemplare aparținând celei de-a treia ediții, respectiv cea din 1777,²⁴ ambele fiind fragmentare. Primul exemplar, cel cu numărul de inventar 7203, păstrează paginile 13-112, 129-160, 163-204, 225-462 și încă 2 file manuscrise la finalul volumului. Din legătura de altă dată a volumului menționăm că s-a mai păstrat o copertă realizată din lemn îmbrăcat în piele, decorată cu linii și motive florale. Starea de conservare a volumului este slabă. Cel de-al doilea exemplar, cu numărul de inventar 7204, prezintă paginile 95-450, din legătură nu s-a mai păstrat nimic. Starea de conservare a cărții este slabă, fiind vizibile urme de ardere. Nici unul din cele două exemplare nu prezintă însemnări manuscrise.

În colecția lui Iustin Handrea și-a făcut loc și un exemplar al *Psaltirii* (Blaj, 1780),²⁵ cartea fiind primită de acesta de la comunitatea din satul Nepos (jud. Bistrița Năsăud) în semn de recunoștință, așa cum reiese din însemnarea prezentă pe interiorul copertei. Cartea, fragmentară, prezintă paginile 5-465 și încă 3 file nenumerate, iar din legătură se mai păstrează doar coperta spate, realizată din scoarță de lemn îmbrăcată în piele și decorată cu linii întretăiate. Starea de conservare a cărții este slabă, aceasta prezentând urmele unui atac de carii. Pe interiorul copertei, așa cum am menționat mai sus, se află și două însemnări, una care menționează proprietarul cărții la un moment dat: „*Cartea colecției d[omnului] prof[esor] Ioan*

²³ Nr. inv. 7202; *BRV*, II, nr. 383, p. 203-204.

²⁴ Nr. inv. 7203, 7204; *BRV*, II, nr. 404, p. 220.

²⁵ Nr. inv. 7206; *BRV*, II, nr. 440, p. 269; *BRV*, IV, nr. 440, p. 262.

Popișan. Cluj” și o a doua însemnare referitoare la dăruirea cărții de către comunitate lui Iustin Handrea: „Din partea muzeului satului Nepos s-a donat această carte d[omnu]lui Iustin Handrea pentru munca depusă la alcătuirea muzeului din Nepos, jud[eu]l Năsăud drept recunoștință. Nepos la 30 august 1937.” Putem afirma cu certitudine că Ioan Popișan s-a aflat în posesia cărții înainte ca aceasta să ajungă în posesia comunității din satul bistrițean Nepos, urmând ca, mai apoi, în 1937, aceasta să îi fie oferită lui Iustin Handrea. De altfel, este singura carte românească veche aflată în colecțiile Muzeului Etnografic din Reghin, provenind din Colecția Handrea, despre care putem afirma că nu aparține spațiului Văii Mureșului Superior.

Prezența, într-un număr relativ mare, a credincioșilor greco-catolici în zona Văii Mureșului Superior este relevată și de numărul mare de cărți tipărite la Blaj, păstrate până în zilele noastre. Este și cazul **Molitvenicului** (Blaj, 1784),²⁶ exemplar păstrat fragmentar, paginile 259-606 și încă 4 pagini nenumerate, fără legătură. Cartea, aflată într-o stare de conservare satisfăcătoare, nu prezintă nici un fel de mărturii manuscrise pe filele sale.

După Târgoviște, București, Iași, Râmnic și Blaj, ultimul centru tipografic în care s-a tipărit carte în perioada veche a tiparului românesc (1508-1830) și care este reprezentat în colecțiile muzeului reghinean, cu denumirea de Colecția Handrea, este Sibiul. Cărțile provenind din tipografia familiei Bart,²⁷ unde erau imprimate lucrări destinate confesiunii ortodoxe, sunt două exemplare ale **Ceaslovului** (Sibiu, 1805).²⁸ Primul exemplar, cel cu numărul de inventar 7209, este un volum incomplet, s-au păstrat paginile 7-192, 209-380. Legătura volumului este realizată din scoarțe de lemn îmbrăcate în piele, coperta față fiind decorată cu motive vegetale și florale,

²⁶ Nr. inv. 7207; **BRV**, II, nr. 475, p. 290-292; **BRV**, IV, nr. 475, p. 264.

²⁷ Dinastie tipografică sibiană întemeiată de Johann I (Ioan) la sfârșitul secolului al XVII-lea, fiind urmat de către fiul său, Petru Bart (1745-1801) și nepotul său Ioan Bart (1773-1832), care au extins afacerea familiei deschizând o tipografie și la Cluj, care a funcționat până în anul 1803; Eva Mârza, *op. cit.*, p. 36-43.

²⁸ Nr. inv. 7209, 7210; **BRV**, II, nr. 679, p. 455.

având în centru o cruce, iar coperta spate nu este decorată; se pot observa și urmele unor încuietori. Cartea nu prezintă însemnări manuscrise, starea generală de conservare fiind satisfăcătoare. Cel de-al doilea exemplar al **Ceaslovului** (Sibiu, 1805) este, de asemenea, fragmentar, păstrează paginile 3-256, 275-286 și coperta față, realizată dintr-o scoarță de lemn îmbrăcată în piele, decorată cu chenare din linii cu motive florale în interior; starea de conservare este satisfăcătoare. Deși nici unul dintre cele două exemplare nu prezintă însemnări manuscrise, nu excludem posibilitatea ca acestea să provină, ca și majoritatea cărților românești vechi din colecția lui Iustin Handrea, din același areal al Văii Mureșului Superior, respectiv al satelor Văleni, Maiorești, Morăreni, Rușii Munți.

Din tipografia blăjeană provin și ultimele trei cărți din Colecția Handrea (din punct de vedere cronologic). În anul 1808 era imprimat **Polustavul**,²⁹ exemplarul ajuns în colecțiile muzeului reghinean fiind fragmentar, a păstrat doar paginile 19-104, 109-186, fără legătură. Volumul se află într-o stare de conservare satisfăcătoare, iar la pagina 23 prezintă un ex-libris manuscris, un însemn de proprietate redactat cu litere latine: „Zaharie Precup.”

Un an mai târziu, episcopul greco-catolic Ioan Bob tipărea lucrarea **Forma clerului și a păstorului bun** (Blaj, 1809).³⁰ Lucrarea este compusă din mai multe părți, exemplarul de la Reghin păstrând următoarele: partea a II-a, paginile 85-90; partea a III-a, paginile 69-74; partea a IV-a, paginile 75-164; partea a V-a, paginile 1-2, 11, 63-92; partea a VI-a, paginile 93-156; partea a VII-a, paginile 1-80. Cartea nu a mai păstrat nici un element al legăturii și nu prezintă însemnări manuscrise.

Ultima carte, din punct de vedere cronologic, din colecția Muzeului Etnografic din Reghin, care face parte din Colecția Handrea, este un

²⁹ Nr. inv. 7211; **BRV**, II, nr. 747, p. 535; **BRV**, IV, nr. 747, p. 283.

³⁰ Nr. inv. 7212; **BRV**, III, nr. 756, p. 1.

exemplar al *Catehismului* (Blaj, 1815).³¹ Exemplarul, aflat într-o stare de conservare slabă, a mai păstrat o copertă din carton și paginile 19-226, fiind lipsit de însemnări manuscrise.

Cele 23 de exemplare de carte românească veche intrate în colecțiile muzeului reghinean la sfârșitul anului 2012 vin să întregesc Colecția Handrea compusă din cele 209 obiecte achiziționate în anul 1973.³²

Din punct de vedere istoric, aceste exemplare sunt foarte importante, întrucât ele au calitatea de izvor istoric; prin intermediul însemnărilor manuscrise prezente pe filele lor, ele furnizează informații referitoare la istoria comunităților din satele Văii Mureșului Superior.

Nu în ultimul rând, volumele intrate în colecțiile muzeului din Reghin, alături de celelalte obiecte care provin din colecția lui Iustin Handrea, pot constitui și subiectul unei expoziții temporare dedicate „părintelui” muzeografiei mureșene.

³¹ Nr. inv. 7208; *BRV*, III, nr. 871, p. 115-116. Mulțumim pe această cale doamnei Dr. Gabriela Mircea de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia pentru ajutorul oferit la identificarea acestui volum!

³² Vezi și Florin Bogdan, *Colecțiile Iustin Handrea din Muzeul Etnografic Reghin*, în Aurelia Diaconescu, *op. cit.*, Tîrgu Mureș, 2013, p. 88-96.